

Rajmund Kupareo

VRAG U DJELIMA F. M. DOSTOJEVSKOGA

Mnogo puta smo čitali i slušali da je F. M. Dostojevskoga strahovito mučio problem zla u svijetu. To je točno. Ali njega je također mučio problem i uloga Zloga (vruga) u životu pojedinog čovjeka i cijelog društva. Nije naša nakana raspravljati u ovom članku o postojanju i naravi vruga. Neka o tome raspravljaju teolozi! Uostalom, za katolike je u tom pogledu važna nauka Crkve, izložena na koncilima, napose na Lateranskom (DS 800) i Tridentinskom (DS 1694, 1611), a da ne spominjemo izjave papa, kao Lava Velikog (DS 291), Inocenta XI. (DS 2241), itd. Sadašnji Sveti Otac već je pet puta govorio o sotoni i njegovu utjecaju u svijetu i Crkvi (osobito u nagovoru od 29. VI. 1972.). Crkva spominje vruga, kao osobu, i u svojoj liturgijskoj praksi, napose u obredu krštenja: »Odričete li se sotone i svih njegovih djela . . . Odričete li se sotone, začelnika i vođe grijeha?« Nema »starog«, klasičnog teologa koji nije smatrao vruga, otpalog anđela, osobom. Dosta je prolistati Index Thomisticus¹ po kojemu se termin »diabolus« (usp. nr. 24671) nalazi 1281 puta u djelima Tome Akvinskoga. Celestin Tomić napisao je u *Bogoslovskoj smotri* (1976., br. 3) članak »Zlo, demoni, sotona« i naveo najvažniju suvremenu literaturu. Poznata francuska revija *Lumière et vie* posvetila je čitav broj 78. (1966.) problemu pod naslovom »Satan«. Tu su ukratko izneseni svi oblici demonološke problematike: filozofsko-teološki, biblijski, umjetnički (vrag u literaturi, filmu, glazbi), povijesni itd. Kao kuriozitet naveo bih esej književnika Danijela Dragojevića »Druga strana svjetlosti«², koji također govori o ulozi vruga u ljudskom životu. Da zlodusi postoje kao zasebna

¹ ROBERTUS BUSA SJ, *Index Thomisticus*, Foramann — Holzboog KG, Stuttgart 1974—1976.

² DANIJEL DRAGOJEVIĆ, Četvrta životinja, izd. Naprijed 1972. Navodim nekoliko misli: »Suviše je dugo davao bio pratilac čovjeku da bi se moglo i posumnjati da je nestao . . . Kad smo mu oduzeli mjesta stanovanja, kad smo povjerovali da smo osvjetlili rupe i druge mrakove, đavla smo skrili i zadržali u nama samima. Tamo je sada njegovo prebivalište. On od tamo, dok mi o tome i ne vodimo računa, radi i provodi svoj bogati život. . . Ova mehanička svjetlost elektrike i prosvjetiteljstva koju smo dobili uz napomenu da đavla nema, i koja skriva punu istinu, sve nas to upućuje, đavolske je djelo. Sada je on nevidljiv, nepodoban za razgovor i egzorcizam, a što za njega može biti bolje?« (str. 49, 53 i 54).

individualna bića, za kršćane je objavljena istina, koja se prihvaća ili ne prihvaća. U ovom članku nastojat ćemo iznijeti mnijenje genijalnog ruskog pisca o tom problemu. On doduše nije napisao nikakvu raspravu o demonologiji, ali osobe njegovih romana izražavaju, bez sumnje, njegovu misao."

Govoreći o palom anđelu, najradije se služimo izrazom »vrag«, iako u hrvatskom jeziku imamo sinonime »đavao«, »demon« i »sotona«. Riječ »vrag«, po etimologijskom rječniku Petra Skoka, dolazi od »bal-toslav., sveslav. i praslav. 'vorgrb', danas 'diabolus'. Prvobitno je značenje u steslav. = neprijatelj koji ubija«. A to odgovara Kristovim riječima kad kaže za palog anđela da »on bijaše ubojica ljudi od početka« (Iv 8, 44). Termin »sotona« ili »satana« hebrejskog je podrijetla (haschatan), a znači protivnik, dok je »demon« grčkog izvora (ε/ῥῶν?). Demon je u najstarijim vjerovanjima svako nadljudsko biće koje se pojavljuje nenadano čovjeku, u snu ili u pustom predjelu, i straši ga. On je fantastična predodžba iracionalnoga, tjeskobnoga, nepredvidljivoga. Kod starih Grka on označuje genij (duh), dobar ili zao. Razlika između dobrih i zlih demona napuštena je u kršćanskih pisaca prvih vjekova i termin ΣιάωXο? ulazi umjesto termina Σοϕτι-όvτωv. Đavao nije više dvoznačan pojam; on je isključivo neprijatelj Božji ili biće koje želi zlo i smrt, to jest uništenje svega što postoji (»duh samouništenja i nepostojanja«, nazvao ga je Dostojevski u Velikom inkvizitoru). Demon ili đavao ima u biblijskoj predaji svoje mjesto u ljestvici bića i povijesti stvaranja, a nije samo neka sila, zla kob, usud, bijes (furor) koji ovlada čovjekom, kao što je to bilo u grčkoj predaji.* U Grčko-hrvatskom rječniku Stjepana Senca za glagol ΣταπάXXχο nalazimo slijedeća značenja: potvarati, tužiti, mraziti, razdvajati, varati." Vrag je opisan u Bibliji i kao napasnik, napose u Kristovoj kušnji u pustinji (Lk 4, 1—12). Ukratko: vrag *ili* đavao je onaj koji ubija, razdvaja, napastuje, izvanjski obuzima nekoga, ali ne može ući u skrovište ljudske duše. Toma Akvinski odlučno brani čovjekovu slobodu: »Vrag ne može nikako (nullo modo) navesti čovjeka da nužno griješi.«^ »Vrag nije uzrok grijeha na izravan i dovoljan način, nego samo ukoliko nago-vara i predlaže nešto poželjno.«^ »Cijelo unutrašnje djelovanje vruga izgleda da se svodi na fantaziju i osjetni nagon.«' Moramo dopustiti vragu

* Svi navodi u ovom članku uzeti su iz Djela F. M. Dostojevskoga, izd. Znanje/Zora, Zagreb 1975.

^ PETAR SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, izd. JAZU, Zagreb 1973, str. 617.

5 Usp. *Enciclopedia Filosofica*, ed. G. C. Sansoni, Firenze 1967, vol. II, str. 341—342.

' STJEPAN SENG, *Grčko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb 1910, str. 193.

^ *Summa Theol.*, I—II, 80, 3 c.

' Isto, a. 1. c. et ad 3.

» Isto, a. 2. ad 3.

bar ono što dopuštamo čovjeku: da nagovara, predlaže, vara; da tjelesno i psihički nekoga svlada i muči; da utječe na mišljenje, volju i čuvstva; da napastuje. Doduše, vrag to čini na podmukliji i savršeniji način nego čovjek. Pogledi Dostojevskoga na djelovanje vraga u ljudskom životu imaju mnogo dodirnih točaka s demonološkom mišlju Tome Akvinskoga, kako ćemo vidjeti u ovom članku.

U ovom ćemo se prilogu osvrnuti na tri, po općem mnijenju, najuspjelija romana F. M. Dostojevskoga: *Zločin i kazna*, *Bjesovi* i *Braća Karamazovi*. No to ne znači da i u njegovim drugim romanima i pripovijetkama nema aluzija na djelovanje Zloga, kao što je očigledno npr. u djelima: *Zapisi iz mrtvog doma*, *Poniženi i uvrijeđeni*, a napose u pripovijetki *Gazdarica*. Za našu svrhu, koja se sastoji u tome da pokažemo prisutnost kršćanskog poimanja vraga u spisima F. M. Dostojevskoga, najbolje odgovaraju tri spomenuta romana.

Toma Akvinski kaže: »Vlastita zadaća vraga jest da napastuje.«¹ Njegova je taktika, kao, uostalom, i kod ljudi, da iznese »uvjerljivije« motive, dokaze da bi se počinio neki grešni čin.² Ti motivi »ne mogu nužno prisiliti volju na pristanak, ali je mogu prikloniti.«³ Potrebno je, dakle, usuditi se, odvažiti, pokušati!

— Dokućio sam onda, Šonja — nastavi Raskoljnikov zanosno — da vlast zadobiva samo onaj koji se usudi da se sagne i da je uzme. Radi se samo o jednom: treba se samo usuditi! U meni se onda pojavila jedna misao, prvi put u životu, a tu misao nije nitko nikad zamislio prije mene! Nitko! Sinulo mi je odjedanput, jasno kao sunce, kako se još nitko nije dosad usudio i ne usuđuje se da prolazeći kraj sve te besmislice, zgrabi naprosto sve za rep i strese do đavola! Ja ... ja sam jedino želio da se *odvažim* (podcrtano u prijevodu!) i ubio sam ... ja sam jedino želio da se *odvažim*. Šonja, to je razlog svemu!

— Oh, šutite, šutite! — cikne Šonja i pljesne rukama. — Vi ste otpali od Boga i Bog vas je pokarao, predao vas đavlu!

— Zbilja, Šonja, kad sam ležao u mraku i kad mi se pričinjalo, onda me je davao smućivao. A?

— Šutite, ne podrugivajte se, bogohulniče, ništa vi ne razumijete, ništa!...

— Šuti, Šonja, ja se i ne podrugujem, ta i ja sam znam da je đavao mene vukao. Šuti, Šonja, šuti! — ponovi on mračno i odlučno ... Drugo mi je bilo potrebno da doznam, drugo me je guralo naprijed; morao sam da doznam tada, i to što brže da doznam, jesam li ja uš, kao svi, ili čovjek? Hoću li biti sposoban da počinim zločin ili neću? Hoću li se odvažiti da se sagnem i uzmem ili neću? Jesam li stvor koji strepi ili imam *pravo*. ..

¹ *Surtima Theol*, I, 114, 2. c.

² Isto, I–II, 80, 3. c.

³ Isto, I, 114, 2. ad 3.

— Da ubijate? Imate li pravo da ubijate? — pljesnu Šonja rukama.
— E-eh, Šonja! — klikne on razdražen i htjede joj nešto odvratiti, ali prezirno zašuti. — Ne prekidaš me. Šonja! Htio sam da ti kažem samo jedno: da je mene đavo navukao, a tek nakon toga mi je objasnio da nisam imao pravo odlaziti onamo, jer sam i ja baš onakva uš kao i svi ostali. Narugao se meni, pa sam, eto, i došao tebi sada! Primi gosta! Da nisam uš, zar bih i došao tebi? Slušaj: kad sam ono išao babi, samo sam dolazio *da pokušam* . . . (Podcrtano u prijevodu!). Znaj, dakle!

— A kako sam ubio? Zar se tako ubija? Zar tako idu da ubijaju kako sam krenuo ja? Pripovjedit ću ti jednom kako sam pošao! Zar sam ja ubio babu? Sebe sam ubio, a nisam babu! Odmah sam tu i sebe umlatio na sve vijeke! . . . A tu je babu ubio đavao, nisam ja . . . Mani se mene. Šonja, mani se! Okani me se! — zaviče on naglo u grčevitom jadu. — Okani me se!

— Ljute li muke! — otrgne se Šonji bolan vapaj.

— Pa što sada da radim, govori! — zapita Raskoljnikov, naglo digne glavu i zagleda se u Šonju, dok mu je lice bilo grdno iznakaženo u očajanju.

— Otidi odmah, ovog časa, stani na raskršću, pokloni se, poljubi najprije zemlju, koju si oskvrnio, a onda se pokloni cijelom svijetu, na sve četiri strane, i reci svima naglas: »Ja sam ubio!« Onda će ti Bog opet dati život. Hoćeš li otići? Hoćeš li otići? — zapitkivala ga je, sva drščući, stisnula i zagledala se žarkim pogledom u njega.

— Zar da se prijavim? — zapita on mrko.

— Da primiš patnju na sebe i da se njom iskupiš, eto, to treba.

Čitatelji zacijelo znaju rasplet ovog potresnog prizora i utjecaj Šonje Semjonovne na odluku jadnog Raskoljnikova. Ona je preuzela na sebe dio njegove patnje i pošla za njim u Sibir da dijeli njegovu sudbinu i da ga, pročišćenog patnjom, dovede do pravog krščanskog smisla života.

Dostojevski prikazuje vruga kao dobrog poznavaoa ljudske duše: »Đavao me je navukao, a tek nakon toga mi je objasnio da nisam imao pravo odlaziti onamo . . . Narugao se on meni . . . « Krist kaže za vruga: »Kad god govori laž, govori svoje vlastito, jer je lažac i otac laži« (Iv 8, 44). Zanimljivo je upozoriti da baš u ovom romanu nalazimo novi »Cognito«, temeljen na laži: »Laganje je jedina čovječja povlastica koju nemaju drugi organizmi. Slazi, pa ćeš doprijeti do istine! Zato i jesam čovjek jer lažem.«" Jedino Šonja, siromašna djevojka s ulice, ima snage da reče istinu, jer ona istinski ljubi, mada ta istina razdire dušu i prouzrokuje bol.

Dostojevski ni u kojem svojem djelu ne upotrebljava toliko uzvika: »Do đavola!; đavao vas sve odnio!; đavao ga znao!; vrug ga odnio! — i slično, kao u ovom romanu. Kao da je čitava atmosfera zasićena prisutnošću zloduha!

" F. M. DOSTOJEVSKI, *Zločin i kazna*, nav. izd., str. 374—377. (passim).

" *Zločin i kazna*, str. 180.

Dostojevski nije bez razloga stavio kao »moto« na početku romana *Bjesovi* citat iz Evanđelja po Luki (8, 32–37), koji se odnosi na zgodu kad je »Isus dopustio 'bjesovima' ('zlim duhovima', prevodi naša Biblija od 1968.) da uđu u svinje i sruče se niz ostrmak u jezero i utope se. A čovjek, iz kog Isus bijaše istjerao bjesove, sjedaše do Isusovih nogu zdrave pameti. Oni koji bijahu sve vidjeli, ispriповjediše žiteljima kako ozdravi bjesomučni.«

To znači da Bog može dopustiti vragu da »napastuje ljude duševno i da ih zlostavlja tjelesno.«¹⁵ A zašto mu ne bi dopustio ono što dopušta čovjeku?

Pa ipak u ovom složenom i misaonom djelu čitatelj ne vidi da su »bjesovi« izišli iz čovjeka i da se on smirio. Naprotiv, »bjesovi« proždiru svoje žrtve psihički, a ponekad i fizički.

U ovom romanu Dostojevski nije opisao samo političko-društvene, vjerske i ideološke probleme svoga doba, nego je proročanski predvidio i teoretsku i praktičnu dramu naših vremena, jer »bjesovi«, nažalost, nisu nestali s naše planete. Većina »aktera« ovoga romana opsjednuta je fiksnim idejama. Na prvi pogled čini se da ih progoni misao o društvenoj preobrazbi svijeta, ali to je tek pokretni zaslon, iza kojeg se krije vlastiti »bijes« ili zloduh. Dobro kaže isti pisac na drugom mjestu: »Tajna čovječjeg života nije u tome da samo živi (pa ni u najpravednijem društvu), već u tome zašto živi.«¹⁶

U galeriji bjesomučnih, koje je Dostojevski iznio u ovom romanu, zaustavit ćemo se — zbog ograničenosti prostora — samo na Kirilovu, jer nam se čini da on najbolje oličava »bijes« suvremenog čovjeka koji svojim pogrešno shvaćenim humanizmom želi nadomjestiti metafizički apsolut, bez kojeg život nema smisla. U Kirilovu se odvija filogeneza ljudske težnje da se izjednači s Bogom. »Onog dana kad budete jeli sa stabla što je nared vrta, otvorit će vam se oči i vi ćete biti kao bogovi, koji razlučuju dobro i zlo« (Post 3, 5). To su riječi vraga. Kirilova upravo progoni ista misao: kako postati Bog? On to želi postići samouništenjem. Kirilov je idejni preteča J. P. Sartrea, koji u knjizi *L'Existencialisme est un Humanisme* (Pariš, 1946.) želi dokazati da je postojanje Boga nespojivo s ljudskom slobodom. Samo što Sartre nije dosljedan svojoj misli, jer, ako je »besmisao što smo se rodili, što živimo i što ćemo umrijeti«, onda je samoubojstvo logičan zaključak takvog shvaćanja života. Kirilov počinja samoubojstvo. Stisnuo ga je u škripac Vrhovenski, vidljiv izvršitelj nauma zloduha. Vrhovenski nestaje nekažnjen s pozornice događaja, kao što se to po nekom zagonetnom pravilu događa u povijesti čovječanstva. Kirilov uviđa da smisao života nije ni u blagostanju, ni u novcu, ni u nasladama, ni u ljubavi. Čovjeku se ovdje spontano nameće usporedba s Tominom

15 *Summa Theol.*, III, 49, 2. ad 2.

Braća Karamazovi, nav. izd., sv. I, str. 281.

raspravom o zadnjem cilju ljudskog života (I—II, q. 2). Ali Kirilov nije uvidio u čemu je taj cilj.

— Ja samo tražim uzroke — kaže Kirilov svome posjetiocu — zbog kojih se ljudi ne usuđuju ubiti same sebe; to je sve.

— Kako da se ne usuđuju? Nema li mnogo samoubojstava?

— Vrlo malo.

— Mislite li zaista tako?... Zbog čega se, po vašem mišljenju, ljudi sustežu izvršiti samoubojstvo?

— Dvije predrasude ih sprečavaju, okolnosti dvije; svega dvije; jedna je vrlo malena, druga vrlo velika. Ali i malena je vrlo velika.

— A koja je malena?

— Bol.

— A koji je onaj drugi, veliki razlog?

— Onaj svijet.

— Mislite time kaznu?

— Svejedno. Onaj svijet; naprosto onaj svijet.

— A zar nema i takvih ateista koji uopće ne vjeruju u onaj svijet? Kirilov je šutio.

— Možda vi sudite po samome sebi?

— Svatko može suditi po sebi jedino — izreče on i pocrvenje. — Sloboda će potpuna nastupiti kad bude svejedno da li živiš ili ne živiš. Eto, to je jedini cilj.

— Cilj? Pa onda možda i nitko ne bi htio više živjeti?

— Ne bi, nitko! Čovjek se boji smrti zato što voli život, i takav je zakon prirode. To je podlo, i cijela obmana je baš u tome! .. Danas čovjek još nije pravi čovjek. A bit će jednom neki novi čovjek, sretan i ponosan. Onaj, kome bude svejedno da li će živjeti ili neće; on će postati novi čovjek. Tko nadvlada bol i strah, taj će postati Bogom. A ovoga Boga više neće biti.

— Prema tome, čini se, vi ipak mislite kako Bog još postoji.

— On ne postoji, on jest. Svaki onaj koji želi potpunu slobodu mora imati snage da sam sebe ubije. Tko se usudi sam sebe ubiti, taj je Bog. Sad svatko može učiniti da Boga ne bude i ničega da ne bude. Ali nitko to još nije učinio.

— Pa već je bilo samoubojica na milijune.

— Ali su se ubili zbog nečeg drugog. Da bi strah ubili, zato se nisu ubili. Tko se ubije jedino zbog toga da bi ubio strah, taj će odmah postati Bogom.«

Sartre kaže: »Moja je sloboda jedini temelj vrednota i ništa me, apsolutno ništa, ne opravdava da odaberem ovu ili onu ljestvicu vrednota.«¹ Nadalje: »Treba, dakle, priznati da je uništavanje bitno ljudska činjenica.«¹ Kirilov je to još jasnije izložio:

¹ Bjesovi, nav. izd., sv. I, str. 116—119. (passim).

¹ J. P. SARTRE, *L'Être et le Néant*, Paris, N. R. F., «1955, str. 76.

¹ Isto, str. 43.

— Ako Bog jest, sva je volja njegova, i ja ne mogu ništa mimo volje njegove. Ako ga nema, sva je volja moja, i ja svoju volju moram objaviti... Moram se ustrijeliti zato što je najpotpuniji oblik volje — samoubojstvo.

— Pa vi niste jedini koji se ubijate; ima mnogo samoubojica.

— Ali svi imaju neki razlog, ali bez ikakvih razloga, radi svoje volje — samo sam ja... Ne shvaćam kako je do sada ateist znao da nema Boga, a ipak se nije odmah ubio... Obilježje moga božanstva je moja volja! To je sve čime mogu u potpunosti pokazati svoju neovisnost i groznu slobodu svoju novu. Jer ona jest grozna. Ubit ću se da bih dokazao neovisnost i novu svoju groznu slobodu.^"

Čini se kao da čitamo *Caligulu* A. Camusa, kad govori o »užasnoj slobodi« (*liberté épouvantable*).-^ Ali sve to nije ništa novo. »Nakana je vruga da odvrati razumnog stvora od Boga. A to odvratanje od Boga prikazuje se pod vidom određene svrhe ukoliko se ta traži kao oblik slobode«^^, rekao je već davno Toma Akvinski.

To je »bijes« Kirilova. Za ostale sudionike ove tragedije mogli bismo primijeniti ono što autor kaže za Liputina: »Bijes je prekipio u njemu, osjećao se kao da ga je netko zgrabio i sad ga nekamo odnosi.«^^ Radi li se ovdje o nekom opsjednuću o kojem govori Evandjelje, a koje autor navodi na početku knjige? Mislim da je odgovor dao otac Tihon u razgovoru s glavnim nosiocem »bjeso«², Stavroginom. On priča ocu Tihonu kako ga, »osobito noću, opsjedaju nekakva priviđenja, kako ponekad vidi ili osjeća pokraj sebe neko opako biće, podrugljivo i 'razborito', razHčitih običaja i likova, ali uvijek jedno te isto«. Kad mu otac Tihon u vezi s tim postavlja radoznala pitanja, Stavrogin odgovara:

— Nije moguće da vi nikako ne možete zamisliti da bi to zaista mogao biti pravi bijes!

— To je najvjerojatnije bolest (odgovara otac Tihon), iako...

— Iako, što?

— Bjesovi zacijelo postoje, ali ih se može različito tumačiti.^*

To »različito tumačenje«² odnosi se osobito na posljednji roman F. M. Dostojevskoga *Braća Karamazovi*, u kojem idejni krivac ubojstva starog Fjodora Karamazova, njegov sin Ivan, »vidi«²¹ vruga gdje sjedi njemu nasuprot, na divanu, u obliku nekakva ruskog džentlmena. Ivan »razgovara«²⁼ s vragom, iako i sam »zna«²⁼ da to nije stvarnost:

2» *Bjesovi*, sv. II, str. 226—228. (passim;.

21 A. CAMUS, *Caligula*, I. čin, prizor 9.

2= *Summa Theol.*, III, 8, 7. c.

Bjesovi, nav. izd., sv. II, str. 166.

Isto, str. 12. i 13.

— Ti si moja halucinacija. Ti si utjelovljenje mene samoga, ali, uostalom, tek jedne moje strane... mojih misli i osjećaja, ali samo najgadnijih i najglupljih. . . Ti si — ja, ja sam, tek drukčije njuške. Ti govoriš baš ono što ja mislim. . . i ne možeš mi kazati ništa novo.^

Halucinacije ne proizlaze iz stvarnog zamjećivanja, nego su unutrašnje tvorevine ukorijenjene u dubinama pamćenja i mašte. Ti maštoviti događaji ili zamjedbe uvijek su u vezi s nekim duševnim potresom, »šokom«. Nas, u ovom prikazu, ne zanima pitanje da li su to halucinacije ili nisu, nego nas zanimaju misaoni ili doktrinarni sadržaji Ivanovih izjava. Kad on kaže za vruga da je »utjelovljenje njega samoga«, onda time kaže zapravo isto što i poznati demonolog iz srednjeg vijeka: »Svautjelovljenja vruga nisu istinska, nego prividna«, a »to se događa pod utjecajem na maštu čovjeka tako da nešto izgleda drukčije nego što stvarno est.«-” Džentlmen s kime »razgovara« Ivan opisuje sama sebe ovako: »Obično se drži u društvu kao aksiom da sam pali anđeo... Bogami, ne mogu sebi predočiti, kako sam nekada mogao biti anđeo... Moj je najmiliji san da se utjelovim, ali jednom zauvijek i nepovratno.«^ Razumije se, međutim, da se to ne događa, jer: »Vrag .spada među anđele, a anđeo je po naravi neki um, odnosno duh.«^^

Ivan je posjetio slugu Smerdjakova, u koga nitko nije sumnjao da je ubojica, ali se Ivan poslije dugog ispitivanja i razgovora s njime uvjerio da je baš on ubio starog Fjodora Karamazova. Smerdjakov za sve okrivljuje Ivana, jer je govorio »da je sve dopušteno. Tako ste me zaista učili i onda mi štošta slično govorili: jer ako nema Boga, onda nema ni vrlina, onda ih uopće i ne treba.«^ Ali Ivan nije znao da se Smerdjakov objesio, njegovom je smrću uništen jedini dokaz za nedužnost Mitje. Ivan je daleko od Smerdjakova stana; ništa ne zna o njegovoj smrti. Ali kad ga je posjetio najmlađi brat, Aljoša, on mu priča svoju borbu s vragom i nadodaje:

— A ja sam znao da se on objesio.

— Od koga? — pita Aljoša.

— Ne znam od koga. . . jest, on mi je rekao. Malo prije mi je rekao.

— Tko je to *on*? (Podcrtano u prijevodu!)

— Strugnuo je. . . Tebe se prepao, tebe, dragoga. . . To nije bio san. On je bio ovdje, sjedio je ondje, na onom divanu. On je glup, Aljoša, strašno glup.

Braća Karamazovi, nav. izd., sv. II, str. 344—345.

Summa Theol., I, 114, 4. ad 2.

” *Braća Karamazovi*, nav. izd., sv. II, str. 346.

Braća Karamazovi, nav. izd., sv. II, str. 346.

2* Isto, str. 399.

- Tko je glup?
- Đavao.
- I ti si čvrsto uvjeren da je netko ovdje sjedio? — zapita Aljoša.
- Eno, ondje na divanu, u kutu... Znaš, Aljoša, neobično bih želio da je on zbilja *on*, a ne ja.
- On te je izmučio.
- Dražio me je. I, znaš, vješto: »Savjest! Što je savjest? Ja sam stvaram savjest. Zašto se mučim? Iz navike. Iz općečovječanske navike koja je stara tisuću godina. Dakle, odviknimo se, i bit ćemo bogovi.« To je on rekao. ..
- Brate, kako ti je on mogao govoriti o Smerdjakovoj smrti kad još nitko nije znao za nju, a nije bilo ni vremena da tko za nju sazna?
- On mi je govorio — reče Ivan.^"

Telepatija? Biološka radio-veza? Možda, ali Aljoša više nije pitao, jer je bio uvjeren u istinitost Ivanova iskaza. Zašto ne bismo i mi? Ivan će spomenuti »repatoga« i na sudu da dokaže nedužnost svoga brata Mitje, iako zna da »to neće biti po propisu. Diable n' existe point!«^'

Zanimljivo je usporediti utjecaj vraga na čovjeka u djelima F. M. Dostojevskoga i G. Bernanos. Bernanos (1888-1948.), francuski romanopisac, rodio se sedam godina poslije smrti Dostojevskoga (1821-1881.). I njega je zaokupljala tajna Zloga u životu pojedinca i društva, i to gotovo u svim djelima, napose u romanu *Sous le soleil de Satan* (1926.). Čini nam se ipak da je lik vraga u Dostojevskoga više biblijskog i patrističkog karaktera, dok je onaj u Bernanosa psihoanalitički obilježen. Vrag je, po Ivanovu iskazu, nešto izvan njega, dok je u iskazu siromašnog kapelana Donissana vrag njegov »dvojniki«: »Kapelan vidje nenadano pred sobom dvojnika, sličnost tako savršenu, tako fino izdjelanu, da bi se to moglo usporediti manje sa slikom odraženom u ogledalu nego sa osebujućom, s jedinom i dubokom mišlju što je svatko gaji u samome sebi... Vidio je svojim tjelesnim očima što ostaje sakriveno najpronjavijem čovjeku: čovječju savjest. Svatko mora sići u sama sebe, i što dalje silazi, to se više tmine zgušnjuju sve do naslaga mračnog nepropusnog kamena, u dubokom 'ja', gdje se vrzaju sjene predaka, gdje muče nagon, kao voda pod zemljom.«^^ Bernanos je pisac dvadesetog stoljeća: odražava naše brige i napetosti, kao što je Dostojevski to činio za ljude svoga doba, ali jedan i drugi iznose izvoran kršćanski pogled na djelovanje vraga.

Dostojevski vjeruje ne samo u postojanje vraga nego i u postojanje anđela čuvara. Ne budimo naivni demitologizatori, već pokušajmo oz-

Braća Karamazovi, nav. izd., sv. II., str 361—365 (passim)

" Isto, str. 399.

32 G. BERNANOS, *Pod suncem sotone*, (Vrhbosna, Sarajevo, 129-30). Šteta da ovaj prijevod nije kasnije pretiskan u zasebnu knjigu!

biljno shvatiti glas velikog pisca! Nesretni Mitja uvjerava suce da on nije ubio svoga oca, a kao dokaz navodi: »Po mom mišljenju, gospodo, po mome, eto kako je bilo: ili su bile nečije suze, ili je moja pokojna mati molila Boga, ili me je svijetli duh poljubio u tom trenutku — ne znam, ali davao bi pobijeden. Ne samo da sam htio (ubiti oca), nego sam ga i mogao ubiti... Ali ga nisam ubio; mene je spasio moj anđeo čuvar — a to vi niste uzeli u obzir. Da bismo ovo donekle shvatili, možda bi bilo uputno da razmislimo i o ovoj jednostavnoj tvrdnji Tome Akvinskoga:

»Kao što se ljudima koji hodaju po nesigurnom putu daju čuvari, tako je svakome čovjeku dodijeljen anđeo čuvar dok je putnik na zemlji.«^{^*}

Dostojevski se i o paklu izražava kršćanski:

— Što je pakao? — Patnja što čovjek ne može više voljeti... Govore da postoji stvarni pakleni plamen: neću da istražujem tu tajnu i bojim se toga, ali, mislim, kad bi postojao stvarni plamen, da bismo mu se zaista obradovali, jer bi u stvarnoj mucu, makar za trenutak, zaboravili najstrašnju duševnu muku. Pa i nemoguće je osloboditi se te duševne muke, jer to nije patnja izvanjska, već unutrašnja.^{^'}

Nije ovdje mjesto da raspravljamo o razlici takozvane »kazne osude« (poena damni) ili »odijeljenosti od Boga«^{^"} i »sjetilne kazne« (poena sensus), ali Dostojevski je to na svoj način točno opisao.

Pitanje: postoji li Bog? — često susrećemo u djelima F. M. Dostojevskoga, ali i pitanje: postoji li vrag? U tom je pogledu zanimljiv razgovor između starog Fjodora Karamazova i njegovih sinova Ivana i Aljoše. Pošto je Ivan zaniijekao Boga i besmrtnost, a Aljoša ih potvrdio (»u Bogu i jest besmrtnost«), stari Fjodor opet pita Ivana:

— Ivane, pitam te posljednji put I odlučno: postoji li Bog ili ne postoji? Posljednji put pitam.

— I po posljednji put, ne postoji.

— Tko se ruga ljudima, Ivane?

— Sigurno đavao — osmjehnu se Ivan Fjodorovič.

— A postoji li đavao?

— Ne, ni đavao ne postoji.

— Šteta. Đavo neka zna što bih ja poslije svega ovog uradio s onim koji je prvi izmislio Boga. Objesio bih ga o gorku jaslku.^{^'}

^{^*} Braća Karamazovi, nav. izd., sv. I. str. 355–356.

^{^"} Summa Theol., I, 113, 4 c.

Braća Karamazovi, nav. izd., I, str. 356.

Summa Theol., I–II, 68, 6 c.

^{^'} Braća Karamazovi, nav. izd., sv. I., str. 152.

Ivan, u jednom kasnijem razgovoru s Aljošom, nastavlja istu temu:

— Ja mislim — kaže Ivan — ako đavo ne postoji, i ako ga je dakle čovjek stvorio, onda ga je stvorio na svoju sliku i priliku.

— Dakle, isto kao i Boga — kaže Aljoša.

— Začudo, kako ti umiješ da izvrćeš riječi, kako veli Polonije u Hamletu — nasmija se Ivan. — Uhvatio si me u riječi; pa neka, milo mi je. Lijep li je tvoj Bog, ako ga je stvorio čovjek na svoju sliku i priliku.^

Možda najstariji brat, nesretni Mitja, najbolje izražava tu duševnu borbu, dok u tamnici govori Aljoši: »Brat Ivan je sfinga... A mene muči misao o Bogu. Samo me to i muči. A što onda ako Bog ne postoji? Što onda... ako je to umjetna ideja čovječanstva? Ako on ne postoji, onda je čovjek vladar zemlje, svemira. Veličanstveno! Ali kako će postojati vrline bez Boga? Jedno pitanje! Ja neprestano o tome mislim. Jer koga će onda voljeti čovjek? Kome će biti zahvalan, kome himnu pjevati?.. Rakitin kaže da se čovječanstvo može voljeti i bez Boga. Ali takvo što može tvrditi samo slinavi balonja.. Ivan nema Boga. On ima ideju.

I da pometnja bude još veća, sam džentlmen (vrag) ruga se bolešnom Ivanu: »Napokon, ako je dokazano da postoji đavo, ali još se ne zna da postoji Bog.«" Toliko nereda, bijede, nepravde ima na svijetu da je lakše vjerovati da postoji vrag negoli Bog.

Naposljetku, mi kršćani moramo se iskreno zamisliti nad riječima bolesnog oca Zosime: »Od grijeha i od đavola nećeš se, ne samo u svijetu nego ni u crkvi obraniti, pa ne treba, dakle, grijehu gledati kroz prste.

Ima, doduše, još mnogo stranica u djelima Dostojevskoga, napose u poglavlju o Velikom Inkvizitoru, gdje se govori o djelovanju vruga u svijetu, ali smatramo da je dovoljno i ovo što smo iznijeli u članku da se uvidi aktualna i potresna misao ruskog pisca.

Zaključimo ovom zagonetnom zgodom:

1945. Bernanos je zapitao Malrauxa koji je glavni događaj naših vremena. Malraux je odgovorio: »Povratak vruga.« Iste godine Bernanos je ustvrdio da »biti kršćanin ne znači samo vjerovati u Boga, što je lako, nego vjerovati i u vruga, što je teže«. Današnji korizmeni propovjednik u Notre-Dame u Parizu, Bernard Bro, dominikanac, koji iznosi ovu zgodu, dodaje da danas »poslije trideset godina to nije manje istinito.«" ^

38 Isto, str. 264.

39 Isto, sv. II., str. 296.

Isto, str. 344.

Isto, sv. I., str. 177.

<2 BERNARD BRO, *Le pouvoir du mal*. Ed. Cerf, Paris 1976, str. 12

DER TEUFEL IN DEN WERKEN VON F. M. DOSTOJEWSKI)

Zusammen fassung

Der Verfasser versucKt aufzuweisen, dass sich der grosse russische Schriftsteller F. M. Dostojewskij in seinen Romanen nicht nur mit dem Problem des Bösen beschäftigt, sondern auch mit der Frage inwieweit der Teufel einen Einfluss auf das menschliche Leben ausübt. Um seine These zu belegen, analysiert er den Charakter der Hauptpersonen in den folgenden Romanen: *Schuld und Sühne*, *Die Dämonen* und *Die Brüder Karamasoff*. Der Teufel verführt die Menschen zum Mord und Selbstmord, bedrängt sie mit Fixideen, nimmt als Täuschungsmanöver menschliche Gestalt an und zerstört jede Gemeinschaft und Freundschaft. Zugleich weist der Autor auf die Verschiedenheit der Teufelsauffassung bei Dostojewskij und G. Bernanos hin. Während beim ersten der Teufel mehr ein biblisches und patristisches Merkmal trägt, betrachtet ihn der letztere unter dem psychoanalytischen Gesichtspunkt.

Die Frage der Existenz des Teufels ist bei Dostojewskij immer mit der Frage der Gottesexistenz verbunden. Der Autor zeigt noch, dass die Auffassung vom Teufel in den Werken von Dostojewskij viele Berührungspunkte mit der Lehre des hl. Thomas von Aquin hat.